

Renata Raszka

<https://orcid.org/0000-0002-3318-0699>

e-mail: renata.raszka@us.edu.pl

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

Małgorzata Bortliczek

<https://orcid.org/0000-0002-2974-1254>

e-mail: malgorzata.bortliczek@us.edu.pl

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

Edukacja ekonomiczna w powieściach dla dzieci

Economic Education in Children's Novels

KEYWORDS

children's literature, Janusz Korczak, Sylwia Wojciechowska, Jack, Jules, economic education

ABSTRACT

The article concerns literary texts describing the behaviours of children as economic subjects. Its aim is to present and compare the economic behaviours of the protagonists in three children's novels: *Bankruptcy of Little Jack* by Janusz Korczak (1924, 1966, 1994), *Jules and the Hole in the Budget* (2017) and *Jules and this Whole Business* (2020) by Sylwia Wojciechowska. The novels are written in an educational discourse style, which means that their plot and language comply with educational conventions. In the textual analysis, referring to excerpted passages, we focus on economic concepts and ways they are defined, as well as on the behaviour of the protagonists. Furthermore, we emphasise the cognitive (economic education in the 20th and 21st centuries) and didactic values of the compared novels. We pay particular attention to the adult's (non-)subjective approach towards children. We believe that the financial competencies (e.g. saving, earning, managing savings, financial planning, etc.) acquired by the protagonists can inspire discussions about financial decision-making or the actual management of money by children. We are convinced that, too little significance is attached to economic education of the youngest children. Therefore, we recommend Sylwia Wojciechowska's novels for reading in grades 1–3 of primary school.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

literatura dla
dzieci, Janusz
Korczak, Sylwia
Wojciechowska,
Dżek, Julek,
edukacja
ekonomiczna

Artykuł dotyczy tekstów literackich opisujących zachowania dziecka jako podmiotu ekonomicznego. Jego celem jest przedstawienie i porównanie zachowań ekonomicznych bohaterów trzech powieści dla dzieci *Bankructwo małego Dżeka* Janusza Korczaka (1924, 1966, 1994) oraz *Julek i dziura w budżecie* (2017) i *Julek i cały ten biznes* (2020) Sylwii Wojciechowskiej. Powieści są utrzymane w stylu dyskursu edukacyjnego, co oznacza, że ich fabuła i język są zgodne z konwencjami edukacyjnymi. W analizie tekstowej, odwołując się do wyekscerpowanych fragmentów, zwracamy uwagę na pojęcia ekonomiczne i sposoby ich definiowania, na zachowania protagonistów, eksponujemy również walory poznawcze (edukacja ekonomiczna w XX i w XXI wieku) i dydaktyczne porównywanych powieści. Szczególną uwagę zwracamy na (nie)podmiotowe traktowanie dziecka przez osoby dorosłe. Uważamy, że kompetencje finansowe (np. oszczędzanie, zarabianie, dysponowanie oszczędnościami, plan finansowy) nabywane przez protagonistów mogą być inspiracją do rozmów o podejmowaniu decyzji finansowych lub do rzeczywistego zarządzania pieniędzmi przez dziecko. Naszym zdaniem zbyt małą wagę przywiązuje się do kształcenia ekonomicznego w edukacji małych dzieci. Dlatego rekomendujemy powieści Sylwii Wojciechowskiej do czytania w klasach 1–3 szkoły podstawowej.

Wstęp

W artykule przedstawiamy i porównujemy zachowania ekonomiczne bohaterów trzech następujących powieści dla dzieci: *Bankructwo małego Dżeka* Janusza Korczaka (powieść ukazała się po raz pierwszy w 1924 roku¹), *Julek i dziura w budżecie*² (2017) oraz *Julek i cały ten biznes*³ (2020) Sylwii Wojciechowskiej. Wybrane do analizy tekstowej utwory opisują sytuacje społeczno-komunikacyjne, podczas których realizowana jest funkcja uczenia kogoś czegoś. Te edukacyjnie nacechowane teksty literackie (Noć, 2013) są utrzymane w stylu dyskursu edukacyjnego⁴. Cechuje je rozpoznawalna

1 Pierwsze wydanie powieści (Korczak, 1924) jest dostępne online na stronie polona.pl (<https://polona.pl/preview/4cd516af-a812-431a-bb13-f10b233fb1e0>). W analizie odwołujemy się do wydania: Korczak, 1994. Czytelnik może również sięgnąć do powieści opublikowanej w formie e-booka przez bibliotekę internetową Wolne Lektury (<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/korczak-bankructwo-malego-dzeka/>), opracowanej na podstawie: Korczak, 1966. W Roku Korczakowskim (2012) *Bankructwo małego Dżeka* ukazało się nakładem wydawnictwa W.A.B. Recenzję tego wydania zamieścił portal poświęcony polskiej kulturze – Culture.pl (Gliński, 2015).

2 Recenzja: Karolina, 2018.

3 Recenzja: Karolina, 2020.

4 Definicję dyskursu edukacyjnego, wykraczającą poza usytuowanie w ramach edukacji zinstytucjonalizowanej, przyjmują Aldona Skudrzyk i Jacek Warchała. Ich zdaniem dyskurs ten „może być widziany

praktyka komunikacyjna, to jest aranżowanie społecznych sytuacji edukacyjnych w zakresie kształcenia ekonomicznego dzieci (Nocoń, 2013, s. 114).

Edukację ekonomiczną⁵ rozumiemy jako „proces uczenia i uczenia się ekonomii i wszystkich jej dyscyplin, posługiwanie się wiedzą uzyskaną w procesie nauczania w praktyce gospodarczej oraz kształtowanie świadomości i wyobraźni ekonomicznej niezbędnej do funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej powszechnie panującej w skali globalnej” (Noga i in., 2016, s. 52).

Na temat wychowania ekonomicznego dziecka wypowiadali się również edukatorzy – między innymi Małgorzata Kupisiewicz (2004), także wraz z Edytą Gruszczyk-Kolczyńską (2009), Marta Rakoczy (2022, 2025), a w przeszłości – Janusz Korczak (1924, 1994), postulując naukę ekonomii⁶.

Głównym składnikiem wiedzy ekonomicznej „jest rozumienie wartości pieniądza w systemie monetarnym i powiązana z nim sprawność w zakresie obliczeń pieniężnych dokonywanych w sensie kupna i sprzedaży oraz umiejętność gospodarowania pieniędzmi, w tym racjonalne nimi dysponowanie i oszczędzanie” (Kupisiewicz

w szerokiej społecznej i kognitywnej perspektywie jako każda forma transmisji wiedzy z perspektywy eksperta do perspektywy nowicjusza w obrębie określonego horyzontu kognitywnego”, jest to rodzaj translacji na różnych poziomach z perspektywy nadawcy – eksperta na perspektywę odbiorcy – nowicjusza (2002, s. 279–280). Szeroki społeczny zakres dyskursu edukacyjnego przyjmuje również Jolanta Nocoń, pisząc: „w obrębie tego dyskursu znajdują się wszystkie sytuacje komunikacyjne, w których zachodzi proces włączania adepta we wspólnotę dyskursu” (2013, s. 120).

5 W pracach na temat edukacji ekonomicznej wyróżnia się edukację: finansową, przedsiębiorczości, konsumencką i makroekonomiczną. Każda z odmian edukacji ekonomicznej przebiega w trybie formalnym i nieformalnym oraz ciągłym i dotyczy społeczeństwa pracującego lub przygotowującego się do wejścia na rynek pracy. „Edukacja finansowa to proces [...] dotyczący obiegu pieniądza w kraju i za granicą, zdobywania wiedzy z zakresu finansów i umiejętności posługiwania się tą wiedzą w praktyce, podejmowania decyzji na rynku finansowym [...]. Relacje: podejmujący decyzje finansowe – społeczeństwo, w którym żyje, wymuszają na podejmującym decyzje odpowiedzialność finansową” (Noga i in., 2016, s. 57). Edukacja przedsiębiorczości to „proces wyposażający w odpowiednią wiedzę o mechanizmach gospodarczych [...], proces przygotowania jednostki do podejmowania efektywnych decyzji w zmieniającym się otoczeniu zewnętrznym” (Noga i in., 2016, s. 69). Edukacja konsumencka dotyczy „zarządzania indywidualnymi zasobami środków służących do zaspokojenia potrzeb konsumenta”. W tej edukacji chodzi o to, „aby zarządzający środkami uzyskał maksimum satysfakcji (użyteczności całkowitej), nie naruszając jednocześnie uznanych wartości interpersonalnych i kulturowych życia w społeczeństwie” (Noga i in., 2016, s. 73). Edukacja makroekonomiczna dotyczy „całej gospodarki i mechanizmów jej funkcjonowania, roli państwa w gospodarce, relacji gospodarka narodowa – gospodarka światowa”. Makroekonomia uwzględnia decyzje podejmowane przez „określone podmioty gospodarcze zapewniające wzrost dobrobytu jednostki i społeczeństwa” (Noga i in., 2016, s. 78).

6 „Tytuł *Bankructwo małego Dżeka* [...] to bardzo realny, gdzieniegdzie ironiczny obraz wewnętrznego życia dzieci w wieku szkolnym. Autor obnaża w nim codzienną rzeczywistość dziecka, odkrywa z nim świat, patrząc jego oczyma. Stara się młodego człowieka równouprawnić, usiłuje dowiedzieć, że jego rzeczy i zamiary są tak samo istotne jak dorosłych” (Boguszewska, 2023, s. 87–88). Mimo upływu lat – jak zauważają Janusz Beksia i Joanna Papużińska – „z tym większym zainteresowaniem czyta się dziś powieści Korczaka, szukając w nich odniesień ekonomicznych, jako swego rodzaju «prawideł życia», bez których trudno jest wyobrazić sobie funkcjonowanie społeczeństwa” (2009, s. 41; 2014, s. 97).

i Gruszczyk-Kolczyńska, 2009, s. 420). Autorem wielu inspiracji do współczesnych studiów nad dzieciństwem (*childhood studies*) jest Janusz Korczak, który prawdopodobnie jako pierwszy dostrzegł niedowartościowane i przeoczone zainteresowania ekonomiczne dzieci (Rakoczy, 2025, s. 85). Dzisiejsze dziecko to przyszły dorosły, „świadczący pracę i konsumujący lub kapitalizujący jej efekty” (Rakoczy, 2025, s. 83). Potencjał edukacyjny *Bankructwa małego Dżeka* opisują Janusz Beksia i Joanna Papuzińska:

Kolejno wprowadzane są i zrozumiale wyjaśniane – choć nie zawsze nazwane – podstawowe pojęcia ekonomii takie jak cena równowagi, targowanie się, koszty, zysk i prowadzenie księgowości, reklama, ryzyko i ubezpieczenia, bank i kredyt, analiza rynku itd. A wszystko to nie w postaci drętowego odautorskiego wykładu czy instruktażu, lecz zawarte w działaniu głównego bohatera i innych osób, w rozmowach i starciach między nimi. Większość spraw wyjaśnia się w miarę tego, jak Dżek jest konfrontowany z wydarzeniami, które są rezultatem jego wyborów, zamierzeń i błędów oraz działań pozostałych uczestników dramatu (2009, s. 42; 2014, s. 97–98).

W analizie dyskursywnych tekstów literackich zwracamy uwagę na opisy wybranych praktyk związanych z cyrkulacją pieniędzy i pracy, towarów i usług utrwalone przez Korczaka i Wojciechowską. Z punktu widzenia indywidualnego i społecznego ważna jest obecność dziecka jako podmiotu ekonomicznego nie tylko w literaturze, ale przede wszystkim w praktyce gospodarczej. Uważamy również, że aktywność finansowa dzieci powinna być dostrzegana i wprowadzana do edukacji systemowej i rodzinnej, a także bankowej⁷.

Analiza materiału

Analizie poddajemy fragmenty literackie wynotowane z *Bankructwa małego Dżeka* Korczaka (1924 i 1994) i z dwóch powieści Wojciechowskiej – *Julek i dziura w budżecie* (2017) oraz *Julek i cały ten biznes* (2020)⁸. Porównujemy wybrane pojęcia i zjawiska ekonomiczne występujące w wymienionych powieściach. Zwracamy uwagę na realia finansowe z lat 20. XX wieku (tło społeczne powieści Korczaka stanowi amerykański kryzys ekonomiczny) oraz drugiej i trzeciej dekady XXI wieku w Polsce (w tym wypadku tło ekonomiczne naszkicowane przez Wojciechowską nie wykracza poza

7 Zob. inicjatywy czterech banków: (1) VeloBank (2023); (2) Santander Bank Polska (b.d.); (3) PKO Bank Polski (b.d.); (4) Bank Pekao (b.d.). Ale programy finansowe dla dzieci oferowane przez banki to temat na odrębną wypowiedź.

8 Na temat edukacji ekonomicznej w powieściach Sylwii Wojciechowskiej zob. Bortliczek i Raszka, 2024.

sytuacje rodzinne, sąsiedzkie, szkolne i zawodowe), przyglądamy się niesystemowej (nieformalnej) edukacji finansowej bohaterów, analizujemy ich działania w zakresie przedsiębiorczości.

Dżek Fulton urodził się na początku XX wieku, jest uczniem trzeciej klasy w amerykańskiej szkole, bardzo interesują go tematy ekonomiczne:

[...] poznając historię gospodarczego przedsięwzięcia Dżeka, który w swojej klasie zakłada kooperatywę, młody czytelnik w praktyce poznaje sens takich pojęć jak *ryzyko*, *koszty*, *zysk*, *kredyt*, dowiaduje się, na czym polega prowadzenie księgowości, kto to jest *notariusz* i co to jest *asekuracja* (Gliński, 2015).

Julek urodził się na początku XXI wieku. W powieści *Julek i dziura w budżecie* (J1) jest uczniem klasy drugiej szkoły podstawowej, w kolejnej – *Julek i cały ten biznes* (J2) – uczęszcza do klasy trzeciej. Czytelnik ma okazję obserwować jego dojrzewanie ekonomiczne w środowisku rodzinnym i koleżeńskim, a także podejście współczesnych kilkulatków (Julka i Dusi) do zarządzania pieniędzmi:

- Jak mi rodzice dają kieszonkowe – zaczął Julek – to sam muszę z niego płacić za swoje zakupy. Znaczy, wiesz, takie moje [...]. – Na przykład czekoladowe miętusy, lody, nowe samochody do kolekcji...
- U mnie jest to samo. – Dusia pokiwała głową. – Tyle że ja wolę poczekać, aż mi ktoś kupi jakiś prezent, a kieszonkowe trzymać w skarbonce.
- To bez sensu – odparł Julek po chwili zastanowienia. – A co chcesz później za to kupić, jak już bardzo dużo uzbierasz?
- Nie wiem – odpowiedziała Dusia, zaskoczona takim pytaniem. – Po prostu nie lubię wydawać moich pieniędzy. Nie mam żadnego planu (J1, s. 33).

Swoiste jednorazowe kieszonkowe otrzymał także Dżek:

List dziadka był taki – a właściwie nie list, tylko dopisek: Pisała mi mama, że jesteś w trzecim oddziale i pilnie się uczysz, więc posyłam ci dolara, żebyś sobie kupił, czego ci będzie potrzeba (Korczak, 1994, s. 41).

Lektura powieści Korczaka rodzi pytanie o zrozumiałość podejmowanej tematyki w polskich realiach pierwszej połowy XXI wieku. Pytanie jest zasadne, ponieważ mimo upływu stu lat od opublikowania *Bankructwa matego Dżeka* powieść „została oficjalnie wpisana na listę lektur uzupełniających dla klas IV–VIII szkoły podstawowej od roku szkolnego 2024/2025” (Przygody przedsiębiorczego Dżeka, b.d.; Podstawa..., 2024, s. 72). Język powieści jest archaiczny – głównie w warstwie leksykalnej (*stalka*, *kajet*, *kinematograf*, *kooperatywa*, zob. kolejne cytaty). Także realia życia protagonisty

są diametralnie różne od sytuacji społecznej i ekonomicznej w Polsce w XXI wieku⁹. Sytuację społeczno-ekonomiczno-edukacyjną w Ameryce na początku XX wieku naświetla sam autor, uznając to za obowiązek wobec polskojęzycznych czytelników:

Nigdy jeszcze nie byłem w Ameryce, więc kiedy zacząłem pisać tę amerykańską powieść finansową, musiałem wiedzieć, jakie są tam na wszystko ceny. Ale mam w Ameryce znajomą dziewczynkę, więc prosiłem, żeby napisała, ile co kosztuje (Korczak, 1994, s. 47).

A ta dziewczynka odpisała, że dolar ma sto centów i przed wojną pióro ze stałką kosztowało centa, a teraz trzy centy, kajet kosztował centa, a teraz pięć, ołówek centa, a teraz trzy, szczyryk albo piórniki tak samo pięć centów kosztowały, a teraz dziesięć. Za centa można było dostać trzy ciasteczka albo karmelek, a teraz karmelki tak samo kosztują, tylko mniejsze, i jedno ciastko za centa. Kinematograf kosztował pięć centów, teraz dziesięć, futbol piętnaście, teraz dwadzieścia pięć. Zegarek dolara, teraz jeden dolar do trzech. Rower dziesięć dolarów, teraz piętnaście albo osiemnaście. I w Ameryce wszystko przedwojenne było lepsze i tańsze (Korczak, 1994, s. 47).

Więc proszę pamiętać, że Dżek rozpoczyna, mając dolara, czyli sto centów. Ale finansowo mówi się trochę inaczej. Mówi się: Dżek rozpoczął z kapitałem stu centów. W ogóle w tej powieści będzie dużo słów, które są naukowe i handlowe. A im mądrzejsza nauka, tym trudniejsze słowa (Korczak, 1994, s. 47).

Zanim Dżek dostał dolara, to już marzył o tym, na co mógłby spożytkować pieniądze, którymi jeszcze nie dysponował („gdyby miał dolara albo sto, albo nawet tysiąc: co by kupił rodzicom, co małej Mary, co sobie”). Kiedy staje się posiadaczem dolara, to... chce go wydać na potrzeby klasowej biblioteki, której jest opiekunem¹⁰. Kieruje nim altruistyczna, a zarazem utylitarna idea podnoszenia zainteresowań czytelniczych poprzez system nagród:

[...] jak rodzice pozwolą, Dżek przede wszystkim kupi, co potrzebne do biblioteki. Już nie potrzebuje łamać sobie głowy, skąd weźmie pieniądze na obrazki; nawet orderki gotowe może kupić. Cztery centy będzie dla Mary na ciastka i cukierki. Może coś mamie i ojcu. Przecież dolar ma sto centów – straszna kupa pieniędzy: na wszystko starczy (Korczak, 1994, s. 41).

9 Mimo archaiczności świata przedstawionego – zdaniem Zygmunta Kaweckiego – powieść „zawiera ponadczasowy przekaz. Jej bohaterami oprócz małego Dżeka są jego koleżanki i koledzy z klasy. Książka jest ciekawym spojrzeniem autora na ówczesny świat, a przede wszystkim – na gospodarkę, która w swej istocie jest ponadczasowa co do meritum, choć zmienne są formy jej przejawiania” (2020, s. 111).

10 Dodajmy, że bibliotekę rozumie jako wypożyczalnię nie tylko książek, ale i różnych akcesoriów. Myśli o nagrodach dla czytelników (np. gotowe orderki, obrazki).

Dla porównania bohater Wojciechowskiej pragnie kupić sobie czerwoną wyścigówkę. Ten wydatek jego rodzice zaliczają do przyjemności, dlatego koszt zakupu zabawki Julek poniesie sam:

- Wyścigówka kosztuje 50 złotych, mam, to chyba dużo. – Julek zmarszczył czoło, nieco zatroskany takim wydatkiem.
- To tyle, ile dostajesz kieszonkowego przez pięć tygodni, a więc ponad miesiąc (J1, s. 16).

Rozpisując plan oszczędzania, chłopiec wziął pod uwagę możliwość szybszej realizacji celu. Przestrzegał dwóch punktów z tego planu. Po pierwsze – skrupulatnie odkładał pieniądze z kieszonkowego („Julek zaplanował, że z każdego tygodniowego kieszonkowego wyda tylko połowę, a pozostałe 5 złotych wrzuci do skarbonki”), a po drugie – pracował zarobkowo w garażu sąsiada („Ograniczenie wydatków z kieszonkowego i praca w garażu sąsiada sprawiły, że Julek już po dwóch tygodniach mógł biec do sklepu po wymarzony samochód”)¹¹. Konsekwentna realizacja planu finansowego pozwoliła skrócić czas oszczędzania pieniędzy z pięciu tygodni do dwóch, zob.:

Na szczęście na sklepowej półce stało jeszcze kilka sztuk czerwonych samochodów. Julek wziął wielkie pudło pod pachę i dumnie pomaszerował do kasy. W tajemnicy Wam jednak zdradzę, że jak podawał pani w kasie pieniądze, to chwilę się zawahał. W końcu nie tak łatwo wydaje się samodzielnie zarobione pieniądze (J1, s. 28–29).

Z kolei Dzek – mimo że stał się pełnoprawnym posiadaczem dolara – doświadcza posądzenia o kradzież ze strony kupca („A czy ojciec wie, że ty masz dolara?”). Kupiec zachowuje się asekuracyjnie („wolę mniej sprzedać, ale wiedzieć, że wszystko w porządku”). Jego słowa dyskryminują chłopca, wskazując na dominację dorosłych, ich przemoc finansową i nierespektowanie praw dziecka:

Ale jeżeli się pomyliłem i wyrządziłem ci krzywdę, przebacz staremu. Każdy się może mylić. Chcę być twoim przyjacielem, bo jesteś porządny chłopiec. Nie zrozumiałeś mnie. Właśnie dlatego sprawiłem ci przykrość, że cię uważam za uczciwego chłopca... – Który ojcu kradnie pieniądze – łkając dodał Dzek. – Zaraz się pan przekona. I w dzieś minut później matka najzupełniej potwierdziła to, co powiedział Dzek (Korczak, 1994, s. 52).

11 Janusz Korczak także zwracał uwagę na niezależność finansową dzieci oraz umiejętność dysponowania pieniędzmi: „Chcąc wytworzyć dobrych obywateli, nie mamy potrzeby tworzyć idealistów. [...] Dlaczego nie mamy możliwie wcześniej nauczyć dziecka, czym jest pieniądź, wynagrodzenie za pracę, aby czuło wartość niezależności, którą daje zarobek, aby poznało złe i dobre strony posiadania. Nie wychowa żaden wychowawca stu ideowców ze stu dzieci [...], a biada im, jeśli nie będą umiały liczyć” (Korczak, 1993, s. 289; na podstawie Rakoczy, 2025, s. 81).

Matka wyjaśnia chłopcu, że posiadanie pieniędzy nie zawsze jest satysfakcjonujące („Patrz, synku, pieniądze nie zawsze przynoszą człowiekowi szczęście”). A ponadto – zdaniem Korczaka – dzieci często wydają pieniądze impulsywnie, w sposób nieprzemyślany. Przywołana scena eksponuje myślenie, że pieniądze są wartością, ale ich posiadanie jest przywilejem dorosłych – można z taką opinią dyskutować czy wręcz się nie zgadzać. Z perspektywy dorosłych własne zasoby finansowe dziecka nie są zjawiskiem powszechnym. A wręcz przeciwnie – posiadanie pieniędzy przez dzieci rodzi podejrzenie u dorosłych. Zdaniem Marty Rakoczy tak objawia się przemoc finansowa dorosłych, zob. poniższe fragmenty:

Dorośli to ci, którzy mają pieniądze. Dziecko ich nie ma, bo nie pracuje, jeśli więc coś chce, musi o to prosić. Dorosły posiada środki, by kupować. A posiadając je, może dziecko szantażować, stawiając warunki, które ono musi spełnić, by coś dostać lub mieć (Rakoczy, 2022, s. 44–45).

Przemoc u Korczaka jest zawoalowana. Może występować pod szyldem humanitaryzmu, życzliwości lub emancypacji (Rakoczy, 2022, s. 41).

W drugiej powieści Wojciechowskiej (J2), kiedy Julek i Dusia stają się uczniami (odpowiednio) trzeciej oraz piątej klasy, poznajemy racjonalne podejście dziewczynki do oszczędzania¹² i wydawania pieniędzy. Jedenastoletnia Dusia stosuje system trzech słoików (ich etykiety to: codzienne wydatki, oszczędności, pomaganie, zob. fragment rozmowy):

– Ten tutaj – wskazała na pierwszy z nich – jest na codzienne wydatki. Wrzucam do niego różne drobne, które dostanę. Kupuję sobie później lody albo ulubione ciastka. Ten drugi – wskazała na środkowy słoik – to moje oszczędności – teraz zbieram pieniądze na kilka dodatków do mojej ulubionej gry.

– A ten trzeci słoik jest na pomaganie? – zapytał Julek, bo już zaczynał rozumieć, o co w tym wszystkim chodzi.

12 Anna Bystrzycka w artykule *Janusz Korczak i pieniądze* zwraca uwagę na obecność kieszonkowego w Domu Sierot, powołując się na wspomnienia Idy Merżan (1987): „Ida Merżan, która najpierw była bursistką, a potem bliskim współpracownikiem Korczaka, wspomina: «Wychowawcy dbali o to, by dziecko miało swe oszczędności. W pierwszych latach istnienia Domu Sierot, jak wynika z Pamiętnika Towarzystwa ‘Pomoc dla Sierot’, źródłem dochodów dziecka były: wynagrodzenie za pracę na mieście, płaca za dyżury, pieniądze otrzymywane od rodzin, ofiary na ten cel przeznaczone. Z czasem zrezygnowano z pracy na mieście»” (Bystrzycka, 2014, s. 36). Autorka wymienia inne źródła dochodu dzieci: zapłata za kierowanie pracą zespołu (otrzymywali ją tzw. piętrowi w Domu Sierot), skup zębów mlecznych przez Korczaka, udział w audycji radiowej (pracą chłopca było naśladowanie głosu psa) (Bystrzycka, 2014). Bystrzycka podkreśla (cytując dalej Idę Merżan): „Zdziwienie budzi fakt, że: «Tak jak w rodzinie, dzieci [w Domu Sierot] otrzymywały kieszonkowe (1/2% wydatków na Dom)». Takie działanie Korczaka było motywowane być może tym, że miał nadzieję, że dając dziecku do ręki pieniądze, skłoni je do oszczędzania i zastanawiania się nad tym, na co je przeznaczyć” (Bystrzycka, 2014, s. 38).

- Tak. To moja trzecia skarbonka i za każdym razem, gdy dostanę kieszonkowe, staram się tam wrzucić chociaż złotówkę lub dwie.
- A co robisz, jak ten słoik na pomaganie się zapełnia? – dopytywał się Julek.
- Wtedy sprawdzam, ile mam pieniędzy i decyduję, co mogę z nimi zrobić (J2, s. 44–45).

Ostatecznie dziewczynka pieniądze z trzeciego słoika przeznacza na zbiórki internetowe (na leczenie chorego dziecka i na funkcjonowanie schroniska dla zwierząt). Altruistyczne zachowanie Dusi to rezultat refleksyjnego rodzicielstwa, charakterystycznego dla globalnej Północy. W tym świecie potrzeby dziecka sprowadzają się do miłości i szczęścia, nauki i swobodnego rozwoju, którego kierunek wyznacza postępowe społeczeństwo (Rakoczy, 2022, s. 46). A mimo wszystko w tak wyedukowanym społeczeństwie

[b]adania humanistyczne i społeczne rzadko sięgają po praktyki ekonomiczne dzieci oraz ich wyobrażenia o tym, czym jest pieniądz, wymiana rynkowa, praca, własność oraz solidarne dzielenie się dobrami. Sfera ekonomiczna postrzegana jest jako taka, w której dziecko nie może lub nie powinno wyrażać się w sposób sprawczy (Rakoczy, 2025, s. 83).

Ewoluuje również postawa ekonomiczna Dżeka. Chłopiec mógł wydać wszystkie pieniądze na przyjemności (swoje i swoich bliskich), ale zdecydował się na takie działania w środowisku rówieśniczym, które mogły przynieść korzyści dopiero w perspektywie długofalowej. Najpierw prowadził klasową biblioteczkę, potem założył klasową spółdzielnię (kooperatywę)¹³. Jej funkcjonowanie Korczak nonszalancko opisuje słowami Dżeka (zob. poniższy cytat). Z kolei Mikołaj Gliński w Dżeku dostrzega bohatera, który manifestuje prospołeczną postawę, ale nie osiągnął jeszcze dojrzałości w podejmowaniu racjonalnych decyzji finansowych (zob. „biorę rachunek, no i każdy bierze, ile chce; nawet mogę nie brać od nich pieniędzy, bo mi zostało siedemdziesiąt osiem centów”):

- Wywieszam ogłoszenie, że kto chce należeć do kooperatywy, niech przyniesie pięć centów. Raz na tydzień urządzam posiedzenie, żeby powiedzieli, co kupić. No i kupuję, biorę rachunek, no i każdy bierze, ile chce, z rabatem, a potem kupuję coś innego. Nawet mogę nie brać od nich pieniędzy, bo mi zostało siedemdziesiąt osiem centów (Korczak, 1994, s. 66).

13 Jak zauważa Jolanta Ługowska Dżek jest „chłopcem nad wiek poważnym i odpowiedzialnym, prawdomównym i uczciwym – a [...] nie zawsze jego poczynania, też te podejmowane w interesie ogółu, bywają należycie oceniane” (2010, s. 136).

Zdaniem Glińskiego „działalność kooperatywy Dżeka – która przypomina bardziej wypożyczalnię, gdzie wszystko jest wspólne i służy wspólnemu dobru – wymyka się kapitalistycznej logice zysku i straty” (2015):

Wydaje się, że na przykładzie działania gospodarczego Dżeka Korczak próbuje pokazać coś innego – podstawy życia społecznego, które poprzedzają wszelką działalność ekonomiczną. Wspólnym mianownikiem wszystkich powieściowych zwrotów akcji jest pojęcie odpowiedzialności. Korczak poprzez nieprzewidywalną ekonomiczną rzeczywistość pokazuje, że każde działanie przynosi skutek i wiąże się z odpowiedzialnością (Gliński, 2015).

Mimo upadku kooperatywy – wskutek nieuczciwych działań (kradzieży rowów) – Dżek kontynuuje swoją edukację ekonomiczną. Uczy się między innymi skrupulatnie prowadzić księgi rachunkowe dla kontroli budżetu. Finalnym pomysłem Dżeka jest bank dla dzieci, dzięki któremu każdy uczeń mógłby finansować realne projekty edukacyjne. Cytowany poniżej (we fragmentach) list do ministra finansów projektuje niejako zjawisko kredytowania – znane z funkcjonowania amerykańskiej edukacji (zob. np. Kozłowska, 2025; Niedziński, 2017).

Panie Ministrze Finansów

[...] Sfinansowałem bardzo wiele, a to był pierwszy rok dopiero. W przyszłym roku chciałem założyć koło mandolinistów. Chciałem kupić latarnię czarnoksiężską i aparat fotograficzny. Chciałem założyć teatr amatorski i zbiory przyrodnicze. Chciałem założyć warsztat stolarski dla wyrobu sanek na zimę. Chciałem finansować wycieczki i różne zabawy: cyrk i kinematograf. [...]

Więc piszę memoriał, żeby Pan Minister Finansów otworzył bank dla dzieci. Dzieci nie płacą podatków i Rząd musi dawać dużo pieniędzy na szkoły. Ale my przecież urośniemy i zwrócimy, co nam bank pożyczy – i będziemy płacili podatki (Korczak, 1994, s. 179).

Korczak nie zbudował „wizerunku dziecka altruistycznego, poświęcającego się na rzecz dobra wspólnego” (Rakoczy, 2022, s. 85). Dzieci, które opisywał, nie żyły w próżni kulturowej i cywilizacyjnej („my przecież urośniemy i zwrócimy, co nam bank pożyczy”), dlatego „imputowanie im idealizmu lub żądanie od nich rezygnacji z własnych praw nie jest właściwym kierunkiem myślenia” (Rakoczy, 2025, s. 85). Jak zauważają Beksia i Papużyńska, w *Bankructwie Małego Dżeka* „mamy do czynienia z konstruktywnym, w miarę kompletnym pouczeniem (popartym doświadczeniem autora) pozwalającym czytelnikowi na stworzenie sobie obrazu przedsięwzięcia, zrozumienie jego działania, a nawet jego naśladowanie” (2009, s. 48; 2014, s. 104).

Wnioski i podsumowanie

Marta Rakoczy w artykule *Dziecko jako podmiot ekonomiczny?* pisze, że współczesne *childhood studies* „rzadko kładą nacisk na dziecko jako podmiot ekonomiczny” (2025, s. 82). I o ile podkreślają konieczność reprezentacji głosu dzieci w przestrzeni publicznej (głos dziecka jako podstawa przestrzegania i rozwijania jego praw), o tyle pomijają „prawo [dzieci] do własnego budżetu oraz do gospodarowania własnymi dobrami” (Rakoczy, 2025, s. 83) na swoich warunkach.

Z kolei w publikacji o alternatywnych ekonomicznych Korczaka tejże autorki czytamy o dysproporcjach finansowych oraz kompetencyjnych dorosłych i dzieci:

Autor *Bankructwa Małego Dżeka* pokazuje, jak budowana jest społeczna podmiotowość dziecka i jednocześnie dorosłego. Przepaść między nimi, jego zdaniem, zasadza się na posiadaniu lub nieposiadaniu dóbr, pieniędzy, ale też kompetencji i informacji (Rakoczy, 2022, s. 45).

Wojciechowska pokazuje epizody dotyczące zarządzania przez dziecko własnymi pieniędzmi. W rozmowach jej bohaterów pojawiają się także takie kwestie, jak budżet domowy, a w jego obrębie – opłaty stałe czy kredyt i raty kredytu.

Analiza powieści Korczaka i Wojciechowskiej pozwala dostrzec zmiany w podejściu do edukacji ekonomicznej, własnych funduszy, dysponowania i zarządzania środkami finansowymi, konsumeryzmu, ale – zdaniem Rakoczy:

Dziecko w świecie rynkowych zależności ciągle jest postrzegane nie tyle jako podmiot, ile jako przedmiot opresji: istota zagrożona z jednej strony biedą i ekonomicznym wykorzystaniem, z drugiej zaś – konsumeryzmem i agresywnym rynkiem dóbr, które mu *de facto* zagrażają. Badania humanistyczne i społeczne rzadko sięgają po praktyki ekonomiczne dzieci oraz ich wyobrażenia o tym, czym jest pieniądź, wymiana rynkowa, praca, własność oraz solidarne dzielenie się dobrami. Sfera ekonomiczna postrzegana jest jako taka, w której dziecko nie może lub nie powinno wyrażać się w sposób sprawczy (2025, s. 83).

Marlena Mirosława Kowalczyk wymienia kilkanaście form aktywności dzieci prowadzących do metarozwoju: rezyliencja (z ang. *resilience* ‘przekwalifikowalność’, ‘odporność na porażki’), mobilność przestrzenna, komunikacja interpersonalna, auto-prezentacja, zdolność uczenia się, kompetencje interpersonalne, międzykulturowe i społeczne, kompetencje obywatelskie, przedsiębiorczość, kompetencje matematyczne, permanentne uczenie się, a także – sprawstwo, odpowiedzialność, obowiązkowość, organizacja życia i inne kompetencje pojawiające się w wyniku przemian i wyzwań rynku pracy (2018, s. 416–420). Pisząc o metarozwoju, Kowalczyk zwraca uwagę na

kluczowe umiejętności, formy ich osiągania oraz na inne kompetencje towarzyszące. Przedsiębiorczość rozumie jako:

[...] umożliwienie dokonywania swobodnych wyborów; ponoszenie odpowiedzialności za podejmowane działania; dysponowanie i zarządzanie własnymi środkami finansowymi; oszczędzanie; dostarczanie wzorców zachowań; redukowanie nawyków zabierających czas, np. mobilnych gadżetów; wdrażanie do samooceny, analizy sytuacji trudnej i projektowanie rozwiązań, np. planowanie zakupów, wypoczynku; imitowanie sytuacji „Spółdzielnia rodzinna”, „Handel wymienny”, „Tworzenie przedsiębiorstwa” (opis firmy, analiza finansowa, reklama, biznesplan, zakup, sprzedaż). Efekt – umiejętność planowania wydatków i dochodów i ponoszenie odpowiedzialności (Kowalczyk, 2018, s. 419).

Analizowane powieści włączają w fabułę tematy ekonomiczne, pokazują cele finansowe bohaterów i plany ich realizacji. Dżek, Julek i Dusia wykorzystują nadarzające się okazje (postawa proaktywna). Wybiegają planami w przyszłość już od najmłodszych lat (zob. pomysły Dżeka z memoriału do ministra finansów czy system oszczędzania bohaterów Wojciechowskiej). Omawiane powieści nie uczą wprost konstruowania własnego budżetu czy zarządzania nim, podejmowania decyzji finansowych czy nabywania umiejętności ekonomicznych, ale zawierają opisy takich działań podejmowanych przez rówieśników. Literacka fikcja może inspirować do rozmów o planach finansowych lub do rzeczywistego doświadczania działań finansowych i ich konsekwencji.

Bibliografia

- Bank Pekao. (b.d.). *Oferta dla dzieci*. <https://www.pekao.com.pl/oferta-dla-dzieci.html>
- Beksiak, J. i Papuzińska, J. (2009). Nauki ekonomiczne w powieściach Janusza Korczaka. W: G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek i M. Zając (red.), *Ocalone królestwo. Twórczość dla dzieci – perspektywy badawcze – problemy animacji* (s. 41–49). Wydawnictwo SBP.
- Beksiak, J. i Papuzińska, J. (2014). Nauki ekonomiczne w powieściach Janusza Korczaka. W: J. Papuzińska, *Mój bazarz odnowiony. Studia i szkice o literaturze młodzieżowej* (wyd. 2, s. 97–104). Wydawnictwo SBP.
- Boguszewska, A. (2023). O ilustracji literatury dla dzieci Janusza Korczaka. *Konteksty Pedagogiczne*, 1, 73–83.
- Bortliczek, M. i Raszka, R. (2024). Pojęcia ekonomiczne w literaturze dla dzieci (na podstawie powieści Sylwii Wojciechowskiej). *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 19(4/75), 103–119. <https://doi.org/10.35765/eetp.2024.1975.07>
- Bystrzycka, A. (2014). Janusz Korczak a pieniądze. *Forum Pedagogiczne*, 2, 27–44.
- Gliński, M. (2015, 4 maja). *Janusz Korczak – „Bankructwo małego Dżeka”*. Culture.pl. <https://culture.pl/pl/dzielo/janusz-korczak-bankructwo-malego-dzeka>

- Karolina. (2018, 15 sierpnia). *Julek i dziura w budżecie – Sylwia Wojciechowska*. W naszej bajce. <https://wnaszejbajce.pl/julek-i-dziura-w-budzecie-sylwia-wojciechowska/>
- Karolina. (2020, 27 grudnia). *Julek i cały ten biznes – Sylwia Wojciechowska – patronat bloga*. W naszej bajce. <https://wnaszejbajce.pl/julek-i-caly-ten-biznes-sylwia-wojciechowska-patronat-bloga/>
- Kawecki, Z. (2020). Bankructwo małego Dżeka Janusza Korczaka jako studium przedsiębiorczości. W: T. Rachwał (red.), *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych* (s. 108–121). Wydawnictwo FRSE. <https://doi.org/10.47050/65591760>
- Korczak, J. (1924). *Bankructwo małego Dżeka*. Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie. <https://polona.pl/item-view/4cd516af-a812-431a-bb13-f10b233fb1e0?page=6&contentId=6ef43969-2c0c-442c-8a8b-b7e639f8362e>
- Korczak, J. (1966). *Bankructwo małego Dżeka*. Nasza Księgarnia.
- Korczak, J. (1993). Prawo dziecka do szacunku. W: J. Korczak, *Dzieła* (t. 7). Instytut Badań Literackich.
- Korczak, J. (1994). Bankructwo małego Dżeka. W: J. Korczak, *Dzieła* (t. 9, s. 5–181). Oficyna Wydawnicza Latona.
- Korczak, J. (2012). *Bankructwo małego Dżeka*. Wydawnictwo W.A.B.
- Kowalczyk, M.M. (2018). Metarozwój dziecka w środowisku rodzinnym w kontekście wyzwań współczesnego rynku pracy. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 19(12), cz. 2, 411–424. https://piz.san.edu.pl/docs/e-XIX_12_2.pdf
- Kozłowska, N. (2025, 3 marca). Finansowanie studiów undergraduate. Education USA. <https://educationusa.pl/studia-undergraduate-finansowanie/>
- Kupisiewicz, M. (2004). *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Kupisiewicz, M. i Gruszczyk-Kolczyńska, E. (2009). Wspomaganie dzieci w rozumieniu sensu sytuacji kupna i sprzedaży. Poznawanie gradacji pieniądza i jego wartości nabywczej. Łatwe obliczenia pieniężne, pojęcie długu i konieczności jego spłaty. W: E. Gruszczyk-Kolczyńska (red.), *Wspomaganie rozwoju umysłowego oraz edukacja matematyczna dzieci w ostatnim roku wychowania przedszkolnego i w pierwszym roku szkolnej edukacji* (s. 419–434). Wydawnictwo Edukacja Polska.
- Ługowska, J. (2010). Motyw pieniądza w literacko-pedagogicznym dyskursie Janusza Korczaka. W: P. Kowalski (red.), *Monety, banknoty i inne środki wymiany. Pieniądz w dyskursach kultury* (s. 129–139). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Merżan, I. (1987). *Aby nie uległo zapomnieniu*. Nasza Księgarnia.
- Niedziński, B. (2017, 27 marca). *Kredyty studenckie: Nowa bańka dojrzewa do pęknięcia*. Gazeta Prawna. <https://serwisy.gazetaprawna.pl/finanse-osobiste/artykuly/1030469,kredyty-studenckie-w-usa.html>
- Nocoń, J. (2013). Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego. W: E. Malinowska, J. Nocoń i U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej* (s. 111–139). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Noga, B., Noga, M. i Dejnaka, A. (2016). *Edukacja ekonomiczna polskiego społeczeństwa*. Wydawnictwo CeDeWu.

- PKO Bank Polski. (b.d.). *Edukacja*. <https://www.pkobp.pl/klient-indywidualny/szkolne-kasy-oszczednosci/edukacja>
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej. Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. (2024). Dz. U. 2024, poz. 996. <https://www.gov.pl/attachment/8f758ffb-f2de-4b51-8115-f0f2a7bb5f9c>
- Przygody przedsiębiorczego Dżeka (b.d.). *O projekcie*. <https://przedsiębiorczydzek.pl/>
- Rakoczy, M. (2022). Rzecz, dzielenie się, wyłączenie. Alternatywne ekonomie dzieci Korczaka. *Kultura Współczesna*, 1(117), 38–51. <https://doi.org/10.26112/kw.2022.117.04>
- Rakoczy, M. (2025). Dziecko jako podmiot ekonomiczny? *New childhood studies* a spółdzielczość dziecięca według Janusza Korczaka. *Kultura i Społeczeństwo*, 69(1), 81–98. <https://doi.org/10.35757/KIS.2025.69.1.5>
- Santander. (b.d.). Wsparcie w życiu. Edukacja finansowa dzieci. <https://www.santander.pl/bank-porad/wsparcie-w-zyciu/edukacja-finansowa-dzieci>
- Skudrzyk, A. i Warchał, J. (2002), Dyskurs edukacyjny a kompetencja interakcyjna. W: J. Porayski-Pomsta (red.), *Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi* (s. 277–284). Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- VeloBank. (2023, 8 listopada). *Edukacja finansowa dziecka. Od czego ją zacząć?* (2023). <https://www.velobank.pl/przewodnik-finansowy/praktycznie-o-finansach/edukacja-finansowa-dziecka-od-czego-ja-zaczac.html>
- Wojciechowska, S. (2017). *Julek i dziura w budżecie* (M. Dzik, ilustr.). Mali Moi.
- Wojciechowska, S. (2020). *Julek i cały ten biznes* (M. Dzik, ilustr.). Mali Moi.